

Суб'єктивація перекладацького процесу під час інтерпретації та відтворення концептосфери релігійного дискурсу

Наприкінці вісімдесятих років у вітчизняній лінгвістиці відбувся «антропоцентричний переворот». Термін «мовна особистість» став стрижневим у сучасній лінгвістиці, яка зосередила свою увагу на людині, що розмовляє, вивчаючи її як мовну особистість. На межі століть з'являється комплексна концепція мовної особистості, яка розробляється в рамках нового міждисциплінарного напрямку – «лінгвістичної персонології» (від лат. *lingua* – мова, *persona* – особистість). Вперше заговорив про лінгвістичну персонологію як про самостійний напрям науки про мову В.П. Нерознак [1], але концепція лінгвоперсонологічного функціонування мови, а разом з нею й система базових понять лінгвоперсонології (лінгвоперсонологічне варіювання мови, лінгвоперсонама, антропотекст) з цілковитою підставою пов'язані з ім'ям М.Д. Голева [2].

Головна ідея лінгвоперсонології полягає в тому, що будь-який прояв варіативності мови може мати й лінгвоперсонологічне обґрунтування, звідси можливість представляти мовну систему як «антропосистему». За кожним текстом стоїть як система мови, так і окрема мовна особистість (мається на увазі функціонування мови у просторі якісного різноманіття мовних здібностей й варіативність результатів такого функціонування (лінгвоперсонологічному функціонуванні мови)). Таким чином, всі мовні опозиції, які неминуче актуалізуються/не актуалізуються у мовленнєвій діяльності індивіда, мають лінгвоперсонологічну характеристику [3].

Лінгводидактичне осмислення проблеми мовної особистості, де мовна здібність розцінюється як здатність породжувати текст, належить Г.І. Богіну [4]. Подальший розвиток даної проблематики пов'язаний з дослідженнями Ю.М. Караулова, який трактує мовну особистість як вид повноцінного представлення особистості, яка містить в собі психічні, етичні, соціальні та інші компоненти, але відбитий у її мові, її дискурсі. Структура мовної особистості представлена ученим у вигляді моделі, що складається з 3-х рівнів: вербально-семантичного, або лексикона, лінгвокогнітивного, або тезауруса, й мотиваційного, або прагматикона [5: 36].

Мовна особистість як аспект глобальної людської особистості може піддаватися подальшому членуванню за функціональною ознакою. Таким чином одним з типів мовної особистості, що виокремлюється, є мовна особистість перекладача [6: 4]. Феномен мовної особистості перекладача становить особливий інтерес у загальнонауковому полі гуманітарного пізнання, зокрема у сфері міжкультурних комунікацій.

Спробуємо застосувати вищезазначену модель до мовної особистості перекладача. Перекладацький запис є основою породження тексту, що передбачає, по-перше, формування лексичних навичок, пов'язаних із смисловим аналізом тексту, таких як виокремлення й фіксація рельєфних та ключових слів, опорних пунктів, смислових віх; по-друге, формування структурно-композиційних навичок, таких як виокремлення теми й реми висловлювання, логіко-смислової структури завершеного відрізка мовлення, згортання інформації, виокремлення головної й уточнюючої інформації тощо [7: 142].

Когнітивний рівень втілюється в тезаурусі мовної особистості перекладача й багато в чому залежить від національної культури, а також від національної мовної картини світу. Тезаурус є одним із способів опису лексики, впорядкованої відповідно до певної моделі, набір термінів конкретної області знань, який містить перелік понять з їхніми взаємозв'язками й відношеннями: словосполучення, синонімія, родовидові й асоціативні відносини, що є класифікованими за тематикою й узагальненими у схемах [8: 110].

Мотиваційний рівень охоплює комунікативно-діяльнісні потреби особистості. Стосовно особистості перекладача третій рівень означає, що перекладацька діяльність задається й координується вимогами до продукту перекладу – тексту. В контексті концепції перекладацького простору це означає, що породження гармонійного тексту перекладу є результатом гармонізації гетерогенних смислів, як експліцитних, так й імпліцитних, з їхньою подальшою синергією, що відбувається у полі перекладача [9: 72].

Переклад як один з видів комунікації підпорядковується загальним закономірностям теорії комунікації: будь-яка інформація, проходячи крізь індивідуальну свідомість людини, несе своєрідний відбиток її індивідуальності, тобто інформація на вході та виході є неідентичною. Адже у нормальному людському спілкуванні закладено припущення про вихідну неідентичність того, хто говорить, і того, хто слухає [10: 15]. В умовах перекладу ступінь неідентичності суттєво зростає, що призводить до лакунізації розуміння й міжкультурної асиметрії. В такому випадку переклад з мови мовою є не чим іншим як трансформацією менталітету [11: 8-9].

Однак той факт, що текст перекладу неминуче несе на собі відбиток особистості перекладача не тільки не є загальноновизнаним, але й досі заперечується, причому будь-які прояви індивідуальності перекладача в тексті перекладу сприймаються як відхилення й вважаються наслідком неякісної, несумлінної праці. Хоча останнім часом спостерігається поживлення інтересу до перекладача як до інтерпретатора оригіналу й потенційного співавтору тексту перекладу [12: 4]. Але чи завжди може перекладач виступати як інтерпретатор та співавтор, і чи є якісь обмеження, окрім суспільної та наукової думки, у його діяльності?

Згідно з теорією відображення, будь-який суб'єкт, відображаючи певний об'єкт у власній свідомості, намагається розтлумачити, спочатку собі, потім, можливо, іншим, те, що побачив й зрозумів, тобто певну сукупність наявних та скритих компонентів. Перекладач не може бути виключенням, адже, як суб'єкт, він відображає у своїй свідомості текст оригіналу, а потім в процесі діяльності продукує текст перекладу, відбиваючи при цьому те, що «розпредметив», тобто сукупність смислів. Отже перекладач – завжди інтерпретатор, третя сторона процесу комунікації між автором й реципієнтом, відправником й отримувачем. Інтерпретуючи задану дійсність, тобто текст, він зосереджує процес та результат діяльності на собі, стає осередком процесів тлумачення, єдиним героєм усіх змістів оригіналу, суб'єктом гармонізації. Таким чином процес, що має носити узагальнений, майже нейтральний характер, бути пошуком безпосередніх еквівалентів, постає перед нами як процес привласнення, суб'єктивації, безмежних інтерпретацій. Однак є фактор, не враховувати який не може навіть найамбітніший перекладач, що претендує на співавторство. Це фактор дискурсу.

За всім багатобарвним розмаїттям визначень поняття «дискурс», безперечним залишається той факт, що дискурс існує в текстах, за якими постає особлива граматики, особливий лексикон, особливі правила слововжитку й синтаксису, особлива семантика, врешті-решт – особливий світ [13: 676]. Цей світ встановлює свої обмеження для будь-кого, хто намагається діяти в його просторі. Найнадійнішим «вартовим» тут виступає орієнтація дискурсу. Як відомо, виокремлюють особистісно-орієнтований та статусно-орієнтований (інституціональний) види дискурсів [14: 189]. Особистісний далі розпадається на побутовий (ужитковий) та буттєвий. Побутовий дискурс є характерним для самоочевидної комунікативної ситуації, коли люди намагаються максимально стиснути інформацію, що передається. Буттєвий дискурс є характерним для філософського й художнього осмислення світу.

Інституціональний дискурс – це спеціалізований клішований різновид спілкування між людьми [15: 279], які спілкуються відповідно до норм соціуму. Цей вид дискурсу будується за шаблоном або «кліше», але учасники комунікації звикли до відхилень та непередбачуваних обставин. В цьому розумінні розрізняють м'які й жорсткі види інституціонального дискурсу. Також варто згадати поняття «формату дискурсу» [15: 294] – різновиду типу дискурсу, який виокремлюється на основі вже існуючих соціальних інститутів, комунікативної дистанції, клішованих мовних засобів й ступеня самовираження того, хто говорить. Формат дискурсу – це конкретизація типу дискурсу. Наприклад, можна виокремити дискурс Чарльза Діккенса, дискурс Івана Франка тощо. В залежності від учасників спілкування й ситуації комунікації можна виокремити стільки видів дискурсу, скільки існує типізованих особистостей й обставин: науковий, педагогічний, політичний, рекламний, медичний, юридичний, релігійний.

Релігійний дискурс – це особливий тип інституціонального дискурсу, спеціалізований клішований різновид спілкування, обумовлений соціальними функціями партнерів й регламентований як за змістом, так й за формою, механізм фіксації священного, сакрального знання, створення на його основі певної моделі поведінки, з метою прилучення до віри в рамках певної конфесії, за допомогою якої оцінюється поведінка конкретних людей [16: 61]. Здавалося б, регламентованість релігійного дискурсу унеможливило будь-які спроби змінити, написати інакше, ніж є, навіть хибно інтерпретувати, відтворюючи оригінал у перекладі. Адже у зв'язку із специфікою цього виду дискурсу перекладач не може виступати як співавтор, він виконує роль посередника, передаючи послання автора таким, яким воно приходить до перекладацького простору, без єдиного шансу змінити, «покрасити» оригінальне повідомлення. Але й тут свідомість інтерпретатора – перекладача все ж таки може відбиватися на кінцевому продукті. Наприклад, керуючись певними інтенціями, назву книги *Power in praise* та пояснення до неї *How the spiritual dynamic of praise revolutionizes lives* [17] перекладач трансформує у назву *Сила молитви* та пояснення *Як прослава і благодарення Бога змінюють життя* [18]. Можна припустити, що перекладач, маючи фонові знання про такі складові молитви, як прослава й висловлення подяки Богу, та спираючись на контекст, вирішив використати у перекладі релігійний термін, що об'єднує два перекладних еквіваленти слова *praise*. Такий самий результат певної суб'єктивації процесу перекладу спостерігаємо у трансформації назви книги *Love must be tough* та пояснення до неї *New hope for marriages in crisis* [19] у назву *Якщо у подружжі криза* [20]. Також можна навести приклад трансформування з опорою на контекст назви розділу *Can you keep a good man down?* [21: 89] у *Христос воскрес! Воістину воскрес!* [22: 70]. Таким чином ми бачимо, що навіть у межах достатньо жорсткого типу дискурсу є місце суб'єктивації процесу перекладу. Це стосується не тільки назв, безумовно. Але саме в них найбільше відбивається свідомість перекладача, який інтерпретуючи, узагальнює в назві для інших інтерпретаторів оригінальне повідомлення. Бувають й не зовсім вдалі інтерпретації, коли перекладач назву розділу *Good-bye grumblings* [17: 125] відтворює як *Процальні зауваги* [18: 98]. По-перше, цей розділ не є останнім у книзі, за ним іде ще один. По-друге, слово «grumblings» не має перекладного відповідника «зауваги», а перекладається як «скарги, буркотіння, невдоволення». По-третє, і це є найголовнішим, виходячи з контексту, в цьому розділі йдеться про те, що не можна бути невдоволеним, весь час скаржитися, треба дякувати Богу за все у своєму житті [18: 98-119]. Можемо припустити, що відсутність пунктуаційного знаку стала причиною хибного тлумачення, яке, хоч і не впливає значною мірою на сприйняття та розуміння тексту, але надає змогу уявити, наскільки уважним треба бути, інтерпретуючи оригінал, наскільки небезпечною може бути суб'єктивація процесу перекладу, адже активна позиція перекладача впливає на зміну тексту, дискурсу, особистості.

Література

1. Нерознак В.П. Лингвистическая персонология : к определению статуса дисциплины / В.П. Нерознак // Язык. Поэтика. Перевод. – М.: МГЛУ, 1996. – С. 112-116.
2. Голев Н.Д. Лингвоперсонология, антропотекст, типы языковой личности (лингвоперсономы) / Н. Д. Голев // Университетская филология – образованию: человек в мире коммуникаций. – Барнаул, 2005. – С. 84-86.
3. Головина Т.А. Лингвоперсонологическое функционирование частей речи : статистический аспект : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Головина Татьяна Анатольевна. – Барнаул, 2008. – 203 с.
4. Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Г.И. Богин – Л., 1984. – 31 с.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Караулов. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 264 с.
6. Шевченко О.Н. Языковая личность переводчика : на материале дискурса Б. В. Заходера : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Шевченко Ольга Николаевна. – Волгоград, 2005. – 255 с.
7. Аликина Е.В. Введение в теорию и практику устного последовательного перевода / Елена Аликина. – М.: Восточная книга, 2010. – 192 с.
8. Серова Т.С. Тезаурусно-целевой подход в организации и введении лексики при обучении профессионально-ориентированному чтению на иностранном языке в вузе. / Т.С. Серова // Иностранные языки в высшей школе. – М., 1985. – Вып. 18. – С. 109-116.
9. Кушнина Л.В., Силантьева М.С. Языковая личность переводчика в свете концепции переводческого пространства / Л.В. Кушнина, М.С. Силантьева // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – Пермь, 2010. – Вып. 6(12) – С. 71-75.
10. Лотман Ю.М. Семиосфера / Юрий Лотман. – СПб.: Искусство, 2004. – 704 с.
11. Бурукина О.А. Перевод в контексте современной когнитивной парадигмы / О.А. Бурукина // Вестник МГЛУ. Перевод как когнитивная деятельность. – М., 2003. – С. 5-21.
12. Чарычанская И.В. Языковые средства выражения коммуникативного намерения переводчика : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Чарычанская Ирина Всеволодовна. – Воронеж, 2005. – 280 с.
13. Степанов Ю.С. Язык и метод. К современной философии языка / Юрий Степанов. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 784 с.
14. Карасик В.И. О категориях дискурса / Владимир Карасик // Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты : сб. науч. тр. // ВГПУ; СГУ. – Волгоград: Перемена, 1998. – С. 185–197.
15. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 476 с.
16. Блувберг С.В. Современный протестантский дискурс на материале немецкой публицистики : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Блувберг Симон Викторович. – Москва, 2009.– 177 с.
17. Carothers M.R. Power in praise / Merlin R. Carothers. – Merlin R. Carothers, Escondido, CA, 1972. – 184 p.
18. Каротерз М.Р. Сила молитви. Як прослава і благодарення Бога змінюють життя / Мерлін Р. Каротерз; [пер. с англ. О. Гладкого]. – Львів: Свічадо, 2007. – 140 с.
19. Dobson J. Love must be tough. New hope for marriages in crisis / James Dobson. – Tyndale House Publishers, Inc., Illinois, 2007. – 240 p.
20. Добсон Д. Якщо у подружжі криза / Джеймс Добсон. – Львів: Свічадо, 2010. – 224 с.
21. McDowell J. More than a carpenter / Josh McDowell. – Living Books, Tyndale House Publishers, Inc., Wheaton, Illinois, 1977. – 128 p.
22. Мак-Дауелл Д. Не просто тесля / Джош Мак-Дауелл; [пер. з англ.]. – Мінськ: 1992. – 127 с.